

УДК 342(73)(091)

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Б. Тищик

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
e-mail: kaf.ist@ukr.net*

У статті досліджено проблеми з історії становлення американського конституціоналізму у період виникнення незалежної північноамериканської держави – Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: американський конституціоналізм.

Відкриття у 1492 р. американського континенту Х. Колумбом поклало початок спочатку невеликій, а далі – щоразу інтенсивнішій його колонізації з боку європейців, зокрема, іспанців, португальців, голландців, англійців та французів. На території Північної Америки іспанці захопили Флориду й інші південні землі, англійці у 1607 р. створили північніше перше постійне поселення – Джеймстаун, а французи наприкінці 1806 р. на території нинішньої Канади – м. Квебек. Особливо інтенсивно колонізували східне узбережжя Північної Америки англійці: їхні кораблі довозили туди нових і нових поселенців, виникали містечка, ферми, торговельні факторії.

Англійські королі, вважаючи нововідкриті землі Північної Америки своєю власністю (їх у 1497 р. відкрив і оголосив власністю англійської корони мореплавець Джон Кебот) стали роздавати (або продавати) їх своїм прибічникам – магнатам або великим торговельним компаніям. Так виникла велика колонія Меріленд (її купив лорд Балтимор Калверт), Пенсильванія (отримав лорд У. Пен як покриття королівського боргу). У XVII ст. створено державну колонію Джорджія, згодом – Вірджинію та ін.

До кінця XVII ст. англійських колоній на території Північної Америки налічувалося вже 13. Економіка колоній швидко розвивалася: у північних – ремесла, торгівля, суднобудування, у південних – плантаційне господарство із застосування рабської праці (першу партію негрів – рабів доставлено з Африки у колонії у 1619 р.) [4, с. 24–25].

Землі, які освоювали колоністи, не були пустошами: на них проживали численні індіанські племена. Але для європейських колоністів це не було перешкодою: індіанців назагал вважали дикунами, яких належить знищувати або ж проганяти геть.

Політичний устрій колоній був неоднаковим. Найбільша їх група (вісім) належала англійській короні і їхній правовий статус був урегульований так званими королівськими хартіями. Згідно з ними цими колоніями управляли губернатори, яких призначав англійський уряд і затверджував король. У цих колоніях населення обирало ще й самоврядні органи – одно-або двопалатні законодавчі збори. Щоправда, вони реальної влади не мали: все вирішував губернатор, який затверджував рішення зборів, маючи щодо них право абсолютного вето. Акти цих зборів могли скасувати й англійська Таємна рада та сам король. Губернатори призначали й відкликали не лише чиновників, а й суддів, податківців та ін. Їм підпорядковувалися військові гарнізони, поліція. Колонії територіально поділяли на графства, приходи і громади –

як і в Англії. До державних колоній належали Джорджія, Вірджинія, Массачусетс, Нью-Гемпшир, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Південна і Північна Кароліни.

Три колонії – Делавер, Меріленд і Пенсильванія – належали приватним власникам. Губернаторів у них призначали й відкликали власники колоній, затверджував – король. Тут теж обирали органи самоврядування – законодавчі збори.

Дві колонії – Коннектикут і Род-Айленд – були самоврядні. Вони мали королівські хартії щодо надання їм самоуправління і практично були своєрідними республіками, оскільки всі органи управління на їх території, починаючи з губернаторів, обирали вільне населення, що постійно там проживало. Основним органом влади були законодавчі збори, постанови і рішення яких мусив підписувати губернатор (він теж затверджувався королем).

В усіх колоніях контролюючі функції здійснював англійський уряд, зокрема, міністерство колоній, яке мало у колоніях своїх уповноважених урядовців. Вони постійно інформували уряд про стан справ у колоніях, зокрема, слідували за надходженням податків, забезпеченням англійських гарнізонів усім необхідним тощо [2, с. 410–412].

У відносинах між губернаторами та законодавчими зборами, зокрема у королівських колоніях, тривали постійні конфронтації. Засідаючи в законодавчих зборах, панівна верхівка колоній, уособлена плантаторами на півдні та купцями, промисловцями і фермерами на півночі, у процесі економічного зростання колоній, дедалі більше почувалася справжнім господарем становища і щораз менше виявляла бажання підпорядковуватися обмеженням, які чинила постійно Англія.

Правові засади організації і діяльності американських колоній Англії, особливо самоврядних, згодом послужили прикладом і основою для первісної організації управління у штатах, тобто стали зародком американського конституціоналізму.

Великий вплив на зростання політичної організованості і національної самосвідомості населення колоній, особливо його верхівки, мали події в Англії у кінці XVII ст. – «Славна революція» і ліквідація самодержавства, прийняття «Білля про права» (1689 р.), поява трактату Дж. Локка «Про управління» (1690 р.), в якому було зазначено, що утворення держави і системи її управління базується не на божественному праві, а на суспільному договорі, і коли влада, уряди порушують природні права людей, то їм належить чинити спротив, бо усі люди рівні перед законом [8, с. 136–137].

Подальша колонізаторська політика Англії щодо колоній, податковий тиск, обмеження їхнього промислового розвитку, свавілля королівських чиновників і суддів призводили до щоразу більшого обурення серед широких верств населення у колоніях, де, не зважаючи на перешкоди, розвивався капіталізм, йшло економічне зростання, було простежено ріст політичної свідомості населення. У колоніях настав період творення нової, північноамериканської нації, єдиного національного ринку, формування нової ідеології, культури, власних звичаїв і традицій. Населення колоній у той час (60-ті роки XVII ст.) становило близько 1,5 млн осіб.

Поміж тим, конфліктні ситуації між колоніями та метрополією виникали щоразу частіше, причому як економічного, так і політичного характеру. Особливо обурили колоністів заборона самовільно, тобто без дозволу англійських областей, займати землі на захід й південь від Аллеганських гір, підвищення ввізних і вивізних мит на ряд товарів, уведення так званого «гербового збору» (за папір, на якому належало писати усі документи), заборона доставки і вивозу товарів «чужоземними» кораблями («Навігаційний акт») і ін. Почався бойкот англійських товарів, фізичні розправи з англійськими чиновниками, податківцями, митниками тощо.

У жовтні 1765 р. в Бостоні зібрався з'їзд представників колоній, який ухвалив низку революцій, що стали першими спільними правовими актами колоній, де записано їхні «непорушні вимоги» та містив довгий перелік зловживань англійських властей. Вони й започаткували формування американського конституціоналізму [4, с. 63].

Пом'якшення колоніального режиму, однак, не наступило. Правда, англійський парламент у 1766 р. скасував ненависний «Закон про гербовий збір», але тут же прийняв «Закон про верховенство», в якому підтверджено усі «верховні права» корони і парламенту стосовно американських колоній.

У колоніях назрівав бунт. Колоніальна преса, різні революційні організації і товариства (напр., «Сини свободи») посилили антианглійську кампанію. Почастішали випадки активного опору колоністів англійським властям, населення відмовлялося сплачувати податки і мита, у грудні 1773 р. відбулося так зване «Бостонське чаювання», коли увесь вантаж привезеного англійськими кораблями чаю викинено у море.

5 вересня 1774 р. у присутності 65 делегатів з 12 колоній у м. Філадельфії зібрався Конгрес. Конгрес прийняв кілька важливих правових актів, серед яких «Декларація прав і кривд», в якій писалося про «невід'ємне право» американських колоністів на життя, свободу і власність, право «здійснювати законодавство та вирішувати усі випадки оподаткування і внутрішньої політики». Декларація вимагала від Англії припинити репресивні заходи щодо колоній, заявляла про їх готовність у разі відмови чинити опір метрополії. Автори Декларації покликалися на безспірне існування «природних прав людей, на Петицію про права 1628 р., Білль про права 1689 р. й ін. законодавчі акти самої Англії. У Декларації вперше у політичній історії світу сформульовано досі ніде не записаний перелік цих «природних прав»: на життя, свободу, власність, справедливий суд, створення союзів і товариств, подачі королеві і парламентові петицій, право творити своє власне представництво з законодавчими функціями [2, с. 414].

Конгрес 1774 р. був згодом названий у політичній історії США «Першим континентальним Конгресом».

Англійська влада – король Георг III, уряд та парламент – зреагували на такі події у колоніях гостро: вони потребували повного підпорядкування колоній і не допускали жодного компромісу чи хоч би переговорів. До колоній застосовано нову «порцію» репресій і заборон, що ще більше зміцнило їхній союз і рішучість боротися до кінця. У всіх колоніях створено регіональні комітети, що зайнялися підготовкою до повстання. У квітні 1775 р. між колоністами та англійськими військами розпочалися збройні сутички, що незабаром переросли у війну за незалежність.

Десятого травня 1775 р. у Філадельфії зібрався Другий континентальний Конгрес. Більшість його делегатів була налаштована радикально. Передусім було прийнято рішення про створення американських збройних сил, командувачем якими призначено Дж. Вашингтона. Конгрес утворив Комітет закордонних справ, Комітет по військових справах, а також Комісію по підготовці актів про проголошення державної незалежності колоній. До її складу увійшло 5 осіб (Т. Джефферсон – голова, С. Адамс, Р. Лівінгстон, Б. Франклін, Р. Шерман) [2, с. 415].

Перспектива відокремлення від Англії набувала реальних обрисів, хоча усе ще лякала деяких делегатів Конгресу, які пропонували розпочати переговори з королем. Але той оголосив повсталі колонії бунтівними та звелів приборкати їх силою.

У 1776 р. у колоніях опубліковано памфлет «Здоровий глузд» Томаса Пейна, відомого своїми демократичними поглядами англійського діяча, який незадовго

перед тим прибув до Америки. У ньому гостро критикували таку форму правління, як спадкова монархія, а також поширювані роялістами чутки, що зв'язок колоній з Англією потрібний для їх благополуччя. Т. Пейн висунув перед колоністами єдину можливу альтернативу: або коритися далі «королю та звироднілому уряду», або здобути волю і щастя «у самоврядній незалежній республіці». Він висловив упевненість, що незалежність принесе колоніям демократичне правління, а народові – процвітання.

Важливим кроком у боротьбі колоній за незалежність стало усунення у переважній більшості з них губернаторів і інших чиновників колоніального апарату, створення революційних урядів, та, що найважливіше, перетворення колоній на штати (анг. – State, нім. Staat – держава), тобто незалежні республіки. Кожен штат приймав свою конституцію, формував свій законодавчий орган, адміністративний апарат, збройні сили – загопи добровольців-ополченців.

15 травня 1776 р. Конгрес офіційно санкціонував утворення незалежних від Англії 13 штатів-держав. У конституціях штатів було запроваджено республіканську форму правління. Законодавча влада належала двопалатним (переважно) або однопалатним законодавчим зборам, які обирали населення. Виконавча влада належала урядам штатів. Адміністративний поділ залишався попереднім. Крім конституцій, штати виробили і прийняли Біллі або Декларації про права, в яких йшлося про демократичні права і свободи громадян, ліквідацію привілеїв земельної знаті, родової аристократії, заборонялося стягувати з громадян самовільно запроваджені податки і побори, вимагати виконання будь-яких феодальних чи напів-феодальних повинностей. Ліквідовано інші залишки середньовіччя. Такі акти прийняли, зокрема, Вірджинія, Делавер Меріленд та ін. (усього сім штатів) [8, с. 145].

Однією з найхарактерніших була Декларація прав Вірджинії, прийнята 12 червня 1776 р. Вона по праву вважається зарубіжними правознавцями одним з основоположних актів конституціоналізму (зрештою, як і інші Біллі та Декларації штатів). У цій Декларації було проголошено, що всі люди за своєю природою однаковою мірою вільні та незалежні й наділені Творцем невід'ємними правами, від яких вони не можуть відмовитися і які переходять до їхніх нащадків. Це – «насолада життям і свободою через набуття і володіння власністю», а також «прагнення та здобуття щастя і безпеки» [8, с. 146].

Широкий резонанс у штатах викликало положення Декларації про вільний вибір релігії і свободу віросповідання, а також про те, що вся влада походить з волі народу, бо, власне, тільки йому й належить; отож, правителі є лише довіреними слугами народу і несуть перед ним відповідальність. У ст. 3 Декларації записано знакове й дуже важливе для того часу положення – про право народу «на зміну системи правління, зміну уряду, якщо вони діють усупереч інтересам народу». Закріплено й свободу друку, «яка є одним із оплотів свободи взагалі» й не може бути ніким обмежено.

Вірджинська Декларація стала прикладом і зразком для створення аналогічних декларацій в інших штатах та загальноамериканської декларації. Недарма один із основних її авторів Патрік Генрі, виступаючи на Конгресі, сказав знаменні слова: «Різниця поміж вірджинцями, пенсильванцями, нью-йоркцями і американцями Нової Англії більше не існує. Я тепер вже не вірджинець, а американець» [8, с. 142].

Поміж тим, комісія, створена Конгресом для підготовки акту про державну незалежність колоній, представила на обговорення Конгресу свій проект. Після його обговорення 4 липня 1776 р. Конгрес ухвалив Декларацію незалежності. «За» проголосували представники 12 штатів, один штат утримався (Нью-Йорк).

Декларація незалежності – знаковий правовий акт американської (і світової) політичної думки та втілення засад конституціоналізму загалом. Вона не лише проголосила народження на світовій арені нової нації і держави, а й чітко і послідовно сформулювала передові демократичні принципи філософії невід’ємних прав і свобод людини, що мала невдовзі стати рушійною силою і метою революційного руху в Європі.

Декларація спирається на англійську і французьку політичну філософію Просвітництва, причому позначена виразним впливом «Другого трактату про управління» Джона Локка. Локк у ньому взяв за основу концепцію традиційних прав англійців і узагальнив їх до природних прав усіх людей [4, с. 73].

Вже вступна частина Декларації незалежності перегукується з Локковою теорією утворення держави та її правління на підставі суспільного договору, що, своєю чергою, базується на існуванні непорушних природних прав людей.

«Ми вважаємо очевидними такі істини – пишеться у Декларації, – що всі люди створені рівними, що вони наділені своїм Творцем певними невід’ємними правами, у числі яких – життя, воля і прагнення до щастя» [9, с. 49]. Характерно, що у цьому переліку природних прав людей немає права на власність. Отож, Т. Джефферсон, який очолював комісію Конгресу, не вважав приватну власність природним правом людини; вона, на його думку, була продуктом історичної еволюції, який виникає на певних етапах розвитку людства.

Положення Декларації про те, що держава, спосіб її правління, уряди створюються людьми на підставі загального договору, мало велике історичне значення: воно повністю заперечувало домінуючу у Європі в добу Середньовіччя теорію божественного походження держави і влади правителя.

Не менш важливе значення мало положення про право і навіть обов’язок народу, «якщо яка-небудь форма правління стає згубною... змінити або знищити її і встановити новий уряд, заснувавши його на таких принципах і організуючи його владу у такій формі, які він вважатиме за найбільш придатні для здійснення його безпеки і щастя» [9, с. 49]. Це означало закріплення дуже важливого права народу на опір насильству, на революцію.

Уперше в політичній історії людства державний документ проголошував принцип народного суверенітету, тобто верховенства народу у розв’язанні всіх основних проблем внутрішнього і зовнішнього життя. Зафіксувавши усі вищезазначені підставові засади американського конституціоналізму, у Декларації подавав перелік (27 позицій) тих основних зловживань, образ і насильств з боку англійських властей, які «мали прямою метою встановлення необмеженої тиранії над нашими штатами».

У кінцевому підсумку було наголошено: «...закликаючи найвищого суддю світу у свідки правоти наших намірів, іменем і владою доброго народу наших колоній оголошуємо, що наші сполучені колонії є, і по праву повинні бути вільними і незалежними штатами, що вони звільнені від усякого підданства британській короні...» [9, с. 152].

Новоутворену державу названо Сполучені Штати Америки.

Отож, Декларація незалежності цілком слушно вважається одним з найважливіших документів американської політичної історії, а день 4 липня став державним святом США.

Прийняття Декларації незалежності і утворення США зовсім не означало закінчення війни з Англією: вона тривала, йшли кровопролитні бої. Але перед

штатами, крім спільної мети – завершення війни за незалежність та існування спільної армії і військово-морського флоту, ще було мало спільного. Їм усім належало здійснити глибокі соціально-економічні та державно-політичні перетворення, подолати внутрішні суперечності, зокрема, з роялістами, які продовжували підтримувати Англію і вимагали шукати з нею компромісу, налагодити тісну співпрацю поміж собою.

Отож, ще під час війни, у листопаді 1777 р. Конгрес, який продовжував засідати у Філадельфії, після тривалих дебатів прийняв «Статті конфедерації», які деякі дослідники вважають першою конституцією США [2, с. 419]. Проте належало ще ратифікувати цей правовий акт кожним штатом. Процедура ратифікації тривала довго, затягнувшись на три з половиною роки. Лише 1 березня 1781 р. «Статті Конфедерації» набули чинності.

Вони налічують 13 статей. У цьому акті юридично оформлено і закріплено, як записано у преамбулі, створення «вічного союзу» між 13 державами-штатами у вигляді конфедерації. Конфедерація далі мала назву «Сполучені Штати Америки» (ст. 1). Метою створення конфедерації, зазначено у ст. 2, є «спільний захист, забезпечення своїх вольностей, взаємна і загальна користь». Штати зобов'язувались допомагати собі взаємно «проти всіляких насильств чи нападів, вчинених на один з них з приводу релігії, їхніх верховних прав, торгівлі чи з будь-якого іншого приводу». У цій «непорушній лізі братерства» кожен штат зберігав свій суверенітет, свободу й незалежність, а також повноту влади, юрисдикцію і права, які спеціально не було делеговано центральним органам конфедерації» [9, с. 52–53].

«Вільним мешканцям» кожного штату (за винятком жебраків, волоцюг і осіб, що втекли від виконання судового вироку) дозволено вільно пересуватися територією усіх штатів і користуватися на рівні з місцевими мешканцями усіма правами та виконувати належні обов'язки. Злочинців, які втекли від правосуддя, і яких виявлено в іншому штаті, належало видати владі штату, що їх розшукував. Кожному штату належало «виявляти повну довіру до постанов і розпоряджень судів і службових осіб будь-якого іншого штату» (ст. 4).

«Для управління спільними справами та інтересами» штатів щорічно належало обирати (у визначеному самими штатами порядку) делегатів у вищій законодавчий орган конфедерації під назвою «Конгрес конфедерації і вічної унії» (скорочено – Конгрес). Він був однопалатним. Делегація кожного штату могла складатися від двох до семи осіб, але під час голосування мала тільки один голос.

Штати могли у будь-який час відкликати своїх делегатів і замінити їх іншими. Делегати не могли займати жодної іншої державної оплачуваної посади. Делегатам гарантували свободу дебатів і слова у Конгресі чи поза ним, вони користувалися недоторканністю під час засідань Конгресу, доїзду і від'їзду з них, окрім випадків державної зради, скоєння кримінального злочину чи порушення «внутрішнього спокою» (ст. 5).

У ст. 6 зафіксовано, що без згоди Конгресу жоден штат не міг вступати у переговори з іноземними державами, скеровувати до них і приймати посольства, укладати угоди. Службові особи США не могли приймати від іноземних держав та їх керівників винагороди, посади, титули. Своєю чергою, ні Конгрес, ні штати не могли надавати жодних дворянських титулів.

Штати не могли сепаратно укладати між собою угоди, трактати і союзи, не повідомивши про це Конгрес та не отримавши його згоди.

Штати мали право мати власні збройні сили для захисту території чи «торговельних інтересів», зокрема, для забезпечення гарнізонами прикордонних територій і фортець; міг мати й військові кораблі, артилерію, зброю, бойові припаси. Кожному штату належало «завжди мати в готовності добре організовану і дисципліновану міліцію».

Жоден штат не мав права починати війну без згоди Конгресу, крім випадків, коли на штат нападе ворог або коли виникне загроза вторгнення «якого-небудь індіанського племені».

Конгресові формально належали всі основні зовнішньополітичні функції: він оголошував війну і укладав мир, призначав і приймав послів, укладав міжнародні договори, регулював засади зовнішньої торгівлі.

У внутрішній сфері повноваження Конгресу були значно скромнішими. Зокрема, він слугував вищою апеляційною інстанцією у всіх спорах між штатами стосовно їх кордонів, юрисдикції чи «якого-небудь іншого предмету мав право визначати кількість лігатури (тобто кількість металів, з яких карбуються монети) та карбування й вартість монет, встановлювати загальні міри і ваги, врегульовувати поштовий зв'язок, призначати офіцерів збройних сил, чинити позики від імені США і ін.».

Для прийняття рішень по важливих питаннях у Конгресі потрібно було згоди щонайменше 9 штатів (ст. 9), перерви сесіями Конгресу не повинні були перевищувати 6 місяців.

У період між сесіями Конгресу передбачено діяльність його виконавчого і вищого управлінського органу – Комітету штатів.

До його складу кожен штат посилав одного делегата. Комітет обирав свого голову, якого згодом названо президентом (до речі, окремої посади президента – як глави держави, встановлено ще тоді не було).

Компетенцію Комітету визначено так: у період між сесіями Конгресу він користується тими ж правами і повноваженнями, що й Конгрес, окрім, однак, тих питань, для вирішення яких у Конгресі потрібна згода щонайменше 9-ти штатів (ст. 10).

У Комітеті під час прийняття звичайних рішень була чинна засада більшості голосів, з важливих питань – 9 голосів (3/4).

Кожен штат, зазначено у кінцевій 13-ій статті, повинен підпорядковуватися рішенням Конгресу, а «Статті конфедерації повинні непорушно дотримуватися усіма штатами, «союз яких має бути вічним»» [9. с. 59].

Отже, «Статті конфедерації» не створили ще єдиної держави, а лише союз самостійних держав-штатів, які нібито «навічно» об'єдналися для досягнення спільних цілей. Тому цей документ швидше за все варто називати різновидом міжнародної угоди, конституційним законом північноамериканської конфедерації штатів. До того ж, він не надто міцно об'єднував штати.

Головними причинами ускладнень, пов'язаних зі «Статтями конфедерації», були розбіжності у поглядах політичної еліти та населення різних штатів на соціальну й економічну структуру, територіальні суперечки та ін. Вони існували й до війни, під час війни вщухли, а після перемоги знову впливли на поверхню. Південь, не забуваймо, був в основному аграрним краєм, економічне і суспільне життя оберталось навколо великих плантацій з рабською працею.

Північні штати, так звана Нова Англія, більше орієнтувалися на розвиток промисловості, рибальство, суднобудування, зовнішню торгівлю. Ці види діяльності

сприяли утворенню міських центрів, які стали важливими осередками суспільного й економічного життя. Там прокладали дороги, будували мости, залізниці, фабрики. Крім того, потреба в роки війни у значних військових витратах, відсутність у Конгресу права на введення і збір загальнодержавних податків, змусили випускати велику масу паперових грошей, не забезпечених золотим і срібним запасом. Гроші швидко знецінювалися, мали різні назви, різний вигляд (долар, який випускали у паперовому і металевому вигляді з'явився тільки у 1785 р.). Це призвело до постійного зростання цін. Державна скарбниця спорожніла, не було грошей навіть на виплату армії і флоту. Хвилювалися солдати, фермери, робітники, промисловці, аграрії, продукція яких не знаходила збуту. Суди переповнювали позови про примусове повернення боргів. Почалися заворушення, у Массачусетсі у 1786 р. вибухнуло справжнє повстання фермерів і ремісників. Далі існували митні бар'єри між штатами, не вистачало зовнішніх ринків збуту, втрачених унаслідок війни з Англією.

У країні не було ефективної центральної влади, здатної врегулювати торговельні суперечки, тож між штатами спалахували торговельні війни. До того ж штати відмовилися забезпечувати національний уряд обіцяними фондами. Ситуація ставала критичною. Недарма Дж. Вашингтон назвав «Статті конфедерації» мотузкою з піску, «яка пов'язує штати» [1, с. 12].

Для вирішення гострих внутрішньо- і зовнішньополітичних проблем вирішено у травні 1787 р. скликати Конгрес (його ще називали Конвентом). Він зібрався у Філадельфії за участю 55 делегатів від 12 штатів (крім Род-Айленду). Мали на меті доповнити, удосконалити «Статті конфедерації». Щоправда, як засвідчував відомий громадсько-політичний діяч того часу Д. Медісон, делегати не стали цього робити, а «з мужньою вірою в свою країну» розпочали створення нового Основного закону, нової, вищої форми правління – федерації, тобто єдиної союзної держави.

Більшість делегатів, які зібралися на Конвент, були прихильниками відомої у США теорії Дж. Локка і Ш. Монтеск'є про поділ влади і рівновагу її гілок – законодавчої, виконавчої і судової. Вони були переконані, що треба створити такі самі рівноправні і взаємопов'язані гілки влади і в США, до того такі, щоб жодна з них не могла взяти під контроль дві інші. Правда, з цього приводу у Конгресі виникло два угруповання: федералістів і антифедералістів. Перші виступали за створення сильних і авторитетних федеральних властей, другі – за широку автономію штатів. Дебати були довготривалими і гострими. Врешті, вдалося виробити компромісний варіант проекту Конституції, який схвалено на Конвенті 17 вересня 1787 р. Але вона ще не стала чинним законом: її мали ратифікувати конвенції штатів (щонайменше дев'яти із тринадцяти). У цих конвентах знову ж таки розгорнулася завзята боротьба між федералістами і антифедералістами. До середини 1788 р. Конституцію ратифікували 11 штатів, дещо згодом – останні два (Род-Айленд і Північна Кароліна) [2, с. 421].

Конституція США 1787 р. стала першою чинною писаною конституцією світу. Вона визнана політологами і правознавцями як виняткове явище у становленні епохи світового конституціоналізму не тільки тому, що була першою. Про її винятковість свідчить також той факт, що вона діє без надто великих змін, тобто у своєму оригінальному звучанні до сьогодні, що, поза сумнівом, доказує її життєвість і ефективність. Вона, до того ж, слугує типовим прикладом практичної реалізації певної ідейно-політичної концепції, при цьому настільки чітко і послідовно реалізованої, чого не має у жодному іншому основному законі.

Прийняття цієї Конституції, яка чинна уже 226 років, означало, що Сполучені Штати перетворилися з країни, що була ненадійним і нестійким об'єднанням 13 штатів-держав – у єдину союзну державу – федерацію.

Новий державно-політичний устрій США суттєво обмежив обсяг суверенітету суб'єктів федерації – штатів на користь центральних, тобто федеральних властей. Правда, з іншого боку, штатам все-таки залишено вирішення досить широкого кола питань, і тільки після Громадянської війни (1861–1865 рр.) почала простежуватися тенденція до зростання компетенції і ролі федеральних властей. Але аж до 30-х років ХХ ст. роль цих властей була ще досить скромною.

Американська Конституція спирається на три основні базові засади: суверенності і верховенства народу; поділу властей на законодавчу, виконавчу і судову гілки; рівноваги властей, що гарантується механізмом взаємного контролю.

Не зайвим буде ще раз зазначити і підкреслити, що зафіксовані у Конституції державно-політичні засади і механізми стали чіткою і практично втіленою формою реалізації ідей великих мислителів тодішньої епохи – Шарля Монтеск'є, Жан-Жака Руссо, Джона Локка, зрештою і теорії, і практики конституціоналізму.

Охарактеризуємо саму Конституцію.

Структура конституції. Вона складається з преамбули та семи статей, поділених на розділи. У преамбулі йдеться про мету, задля якої прийнята Конституція. Серед статей найважливішими є три перші, в яких визначено порядок формування, компетенцію і роль, відповідно, законодавчої, виконавчої і судової влади.

Законодавча влада. Отож, згідно зі ст. 1, законодавча влада у США належить Конгресу, який складається з двох палат: нижньої – Палати представників і вищої – Сенату. До нижчої палати обирають своїх представників належало населенню кожного штату (один делегат від 30 тис. жителів).

Під час обговорення цього питання у Конгресі виникла гостра дискусія. Менші штати вважали, що це несправедливо, оскільки великі штати матимуть перевагу. Справу вдалося вирішити за рахунок Сенату, де кожен штат, незалежно від кількості населення, матиме по двох сенаторів. Палату представників обирали на два роки, Сенат – на шість.

Дискусія виникла і при визначенні компетенції Конгресу: деякі штати не хотіли її бачити надто широкою. Тому у § 8 ст. 1 вміщено точний перелік «законодавчих прав» Конгресу. Розширенню вони вже не підлягали.

Під час обговорення питань про законодавчу владу у Конгресі також виникли суперечності щодо визначення пріоритету різних нормативних актів.

Справа полягала у тому, що у період дії «Статей конфедерації» постало чимало серйозних проблем, коли штати просто нехтували федеральні закони й угоди, надаючи перевагу власному законодавству.

Отож, ця проблема була теж врегульована у Конституції, зокрема, у ст. VI. У ній встановлено градацію, тобто юридичну силу правових актів країни: «Конституція і прийняті на її основі закони Сполучених Штатів, усі вже підписані угоди чи ті, що будуть підписуватися під юрисдикцією Сполучених Штатів, є найвищим законом країни, й судді кожного штату зобов'язані їх виконувати, хоч би в конституціях чи законах окремих штатів траплялися суперечні ухвали» [9, с. 70].

Це було дуже важливим новаторським положенням конституційного права, запозиченим згодом в інших країнах з федеративним чи конфедеративним устроєм.

Конгресу надано й важливі контролюючі функції стосовно виконавчої і судової влад: право обвинувачення, притягнення до суду та усунення з посади

будь-якого державного службовця країни, у тому числі президента чи федерального суддю (ст. 2, розд. 4 Конституції).

Виконавча влада. У «Статтях конфедерації» бракувало матеріалу, який став би відправним моментом для обговорення на Конгресі правового становища у Конституції виконавчої влади.

Отож, посада глави держави – президента країни – у конституційному праві США уведена вперше. Він став одночасно главою виконавчої влади. Цій владі присвячена ст. II Конституції. Значна частина цієї статті (вона має 4 розділи) торкається характеристики кандидата на посаду президента та складній процедурі його виборів. У ній також записані його повноваження як глави виконавчої влади. Серед інших прав він мав право сформулювати собі «кабінет».

Одним з найважливіших і найспецифічніших на той час прав президента, уперше зафіксованим у конституційному законодавстві світу, було право накладення вето на законопроекти Конгресу, записане у ст. I, § 7, а не у ст. II. Під час обговорення цих прав виконавчої влади делегати Конгресу поділилися на два табори. Деяких лякала можливість тиранії з боку надто сильної виконавчої влади, інші боялися, що без сильної виконавчої влади, здатної урівноважувати владу Конгресу, пануватиме законодавча тиранія, як це сталося в окремих штатах. Погляди останніх взяли гору [5, с. 67–104].

Делегати зійшлися на тому, що потрібна посада одноособового президента, який обирається незалежно від Конгресу терміном на чотири роки й має обмежене право накладати вето на закони Конгресу, як це мають губернатори у штатах, але вето президента може бути відхилене 2/3 голосів усього Конгресу. Наявність у президента прямого виборчого мандату й права накладення вето тривалий час (більше століття) вирізняло американську парламентську систему від усіх інших. Можливі дискусії у цій системі між головою виконавчої влади і законодавчим органом тут не можуть вирішуватися, як в інших країнах, за допомогою вотуму недовіри з боку законодавчої влади чи то президентові, чи то урядові та призначенням нових виборів. Однак невдовзі було з'ясовано, що іноді відповідно до системи, передбаченої Конституцією, протистояння між президентом, який вільно користується своїм правом накладення вето й принциповим Конгресом, але неспроможним зібрати 2/3 голосів для відхилення цього вето, не раз призводило до «патових» ситуацій, які останнім часом стали називати «заблокуванням» [1, с. 17]. Тому вкрай необхідним стало співробітництво Конгресу з президентом. Щоправда, іноді цього досягти було вкрай важко, особливо коли президент і більшість у Конгресі представляли різні політичні партії.

Судова влада, згідно зі ст. III Конституції, «надається єдиному Верховному судові й тим нижчим судам, що їх час від часу може призначати й засновувати Конгрес» [9, с. 68].

Остаточний зміст цієї статті теж спричинив гострі дискусії у Конгресі. Одні делегати вважали, що Конституція має встановити не тільки структуру і компетенцію Верховного суду, а й нижчих федеральних судів – для забезпечення ефективного контролю за надто великою владою штатів, а також законодавчою і виконавчою владами федерації. Інші ж делегати доводили, що існуюча у штатах своя система судів досить компетентна, аби дотримуватися федеральних законів. Вони боялися, що закріплена у Конституції система федеральних судів призведе до ще більшого втручання у прерогативи штатів [Див.: 1, с. 17]. Конгресмени дійшли компромісу: нижчі федеральні суди не були закріплені у Конституції, таке право

надано Конгресові. І справді, у вересні 1789 р. Конгрес прийняв «Закон про судоустрій», яким таку систему судів встановлено [Докл. див.: 8, с. 174–175].

Так, встановлені вже у перші два десятиліття конституційні засади молодій незалежній державі – Сполучених Штатів Америки були достатньо опрацьованими і демократичними. Незважаючи на подальші зміни і доповнення Конституції, різні шляхи її інтерпретації, які, врешті-решт, віднесено до компетенції Верховного суду, ті основні принципи конституціоналізму, встановлені тоді, діють у США досьогодні (з незначними змінами, звичайно, спричиненими новими тенденціями у розвитку державно-політичної системи країни).

Список використаної літератури

1. *Бернхем В.* Вступ до права та правової системи США / В. Бернхем. – К. : Україна, 1999.
2. *Górski G.* Historia ustrojów państw / G. Górski, S. Salmonowicz. – Warszawa : Wyd. praw. Lexis Nexis, 2001.
3. Історія держави і права зарубіжних країн. Правові джерела / упоряд. Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2008.
4. Історія Сполучених Штатів. Нарис / гол. ред. Говард Синкотта. – К. : Діалог інтернешнл, 2000.
5. Конституция США: история и современность / под общей ред. проф. А. А. Мишина. – М. : Юрид. лит., 1988.
6. Очерки новой и новейшей истории США : в 2 т. – Т. 1 / под ред. Г. Н. Севостьянова. – М. : Изд. АН СССР, 1960.
7. *Страхов М. М.* Історія держави і права зарубіжних країн / М. М. Страхов. – К. : ІнЮре, 2003.
8. *Тищик Б. Й.* Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2013.
9. Хрестоматія з історії держави і право зарубіжних країн : у 2 т. – Т. 2 / за ред. чл.-кор. АПРН України В. Д. Гончаренка. – К. : ІнЮре, 1998.

ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ АМЕРИКАНСКОГО КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

Б. Тищик

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

В статье рассматриваются вопросы становления и развития в первое десятилетие существования молодого независимого североамериканского государства – Соединенных Штатов Америки, важнейших принципов американского конституционализма.

В частности, речь идет о конституциях и биллях отдельных штатов, провозгласивших свою независимость в годы освободительной войны с Англией (70–80-е годы XVIII ст.), Декларации независимости (1776 г.) и ее важнейших конституционных принципах, в том числе неотъемлемых природных правах людей, и самое главное, об основных принципах Конституции США 1787 г., принятие которой сопровождалось острой политической борьбой «федералистов» и «антифедералистов» на обсуждавшем проект конституции Конгрессе.

Ключевые слова: американский конституционализм.

**FROM THE HISTORY OF FORMATION
OF AMERICAN CONSTITUTIONALISM**

B. Tyshchyk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytets'ka Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article examines the emergence and development in the first decade of the newly independent North American state – the United States, the most important principles of American constitutionalism.

In particular, the article is devoted to the Constitution and bills of separate states, which have proclaimed their independence during the Liberation War with England (70–80 years of the eighteenth century), Declaration of Independence (1776) and its most important constitutional principles, including an inalienable natural rights of humans, and most importantly, about the basic principles of the U.S. Constitution in 1787, the adoption of which was accompanied by a sharp political struggle between Federalists and Antifederalists on a draft the Constitution in a session of Congress.

Key words: american constitutionalism.

*Стаття: надійшла до редакції 15.04.2014
прийнята до друку 19.06.2014*